

TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)

Uluslararası Hakemli Dergi Yılı: 2026/Bahar, Sayı: 10

E-ISSN 2792-0879

Araştırma Makalesi

Eski Uygur Türkçesinde Yükümlülük Kipliği: Güçlü/Zayıf Zorunluluk, Gereklilik, İzin, Emir* **

Gamze AKYAR***

Öz

Bu çalışma, kiplik kavramı çerçevesinde yükümlülük kipliğinin (*deontic modality*) Eski Uygur Türkçesindeki görünüm biçimlerini incelemeyi amaçlamaktadır. Yükümlülük kipliği zorunluluk, gereklik, izin ve emir alt kategorileri kapsamında ele alınmıştır. Çalışmanın kuramsal çerçevesi F. R. Palmer'ın yükümlülük kipliği sınıflandırmasına dayandırılmış; zorunluluk ve gereklik ayırımında van der Auwera ve Plungian'ın yaklaşımı, zorunluluğun derecelendirilmesinde ise J. Bybee vd.'nin güçlü-zayıf ayrımı benimsenmiştir. Çok anlamlı işaretleyici yapıların analizi için pragmatik bir yaklaşım izlenmiş ve kiplik anlamları bağlam temelinde değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında Eski Uygur Türkçesine ait on bir eser incelenmiş; kiplik işaretleyicileri nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi tekniğiyle tespit edilmiştir. Veriler kategorisel betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, Eski Uygur Türkçesinde yükümlülük kipliği işaretleyicilerinin çok anlamlılık sergilemesi dikkate alınarak, çalışmada pragmatik bir yaklaşım benimsenmiş ve söz konusu kiplik anlamları bağlam içerisinde değerlendirilmiştir. Araştırma, Eski Türkçe döneminde kiplik alanının işlevsel açıdan geniş bir çeşitlilik sergilediğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler

Kip, kiplik, yükümlülük kipliği, Eski Uygur Türkçesi

1. Kiplik ve Yükümlülük Kipliği

Kiplik kavramı, çağdaş dil bilimi çalışmalarında biçimsel ve anlamsal boyutlarıyla ele alınmakla birlikte sınırları ve kapsamı konusunda tam bir uzlaşmanın sağlanamadığı temel kategorilerden biridir. Yaklaşımların çeşitliliği, kiplik kavramının yalnızca tek bir disiplin ya da yaklaşım çerçevesinde ele alınamayacağını da göstermektedir. Bu nedenle, bu çalışmada araştırmanın amacı ve kapsamı doğrultusunda uygun görülen kiplik tasnifi belirlenerek söz konusu tasnif, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı biçimde ele alınacaktır.

* Geliş tarihi: 31.03.2026

Kabul Tarihi: 03.04.2026

Atf: Akyar, G. (2026). Eski Uygur Türkçesinde Yükümlülük Kipliği: Güçlü/Zayıf Zorunluluk, Gereklik, İzin, Emir. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 10: 51-79.

** Bu makale, *Eski Uygur Türkçesinde Yükümlülük Kipliği* adlı yüksek lisans tezinden oluşturulmuştur (Akyar, 2025).

*** Yüksek Lisans, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ANKARA/TÜRKİYE, E-mail: gamzegnd58@gmail.com, ORCID: 0009-0002-2461-1327

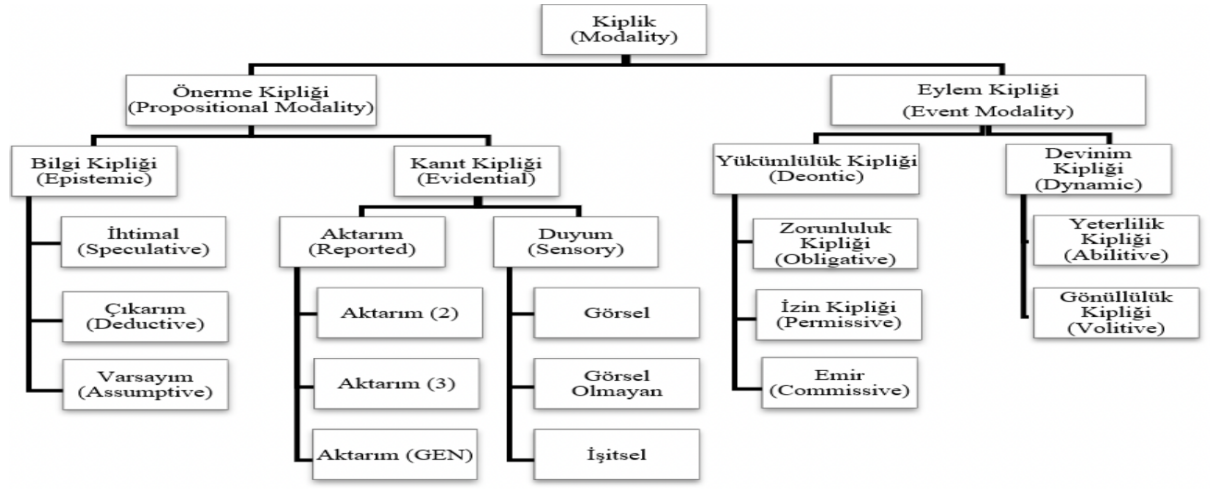
Kiplik, konuşurun bir önermeye ilişkin değerlendirmesini, tutumunu ve bakış açısını yansıtan; cümlede ifade edilen içeriğin konuşur tarafından nasıl algılanıp değerlendirildiğini ortaya koyan anlamsal ve edimsel bir dil kategorisidir. Cümlenin tüm öğeleriyle biçimlenmesi, kipliği diğer eylem kategorilerine göre daha karmaşık kılar ve bu durum onu dil bilim çalışmalarının temel konularından biri hâline getirir. Ayrıca, birçok dilde kiplik göstergelerinin dil bilgiselleşme sürecinde bulanık anlamlar kazanması, kipliğin biçim ve anlam açısından sıkça incelenmesine neden olmuştur. Örneğin, İngilizcede *must* yardımcı fiili hem zorunluluk (deontik kiplik) hem de güçlü olasılık (epistemik kiplik) anlamı taşıyabilmektedir. Benzer şekilde Türkçede “-malı/-meli” eki de zorunluluk bildirmekle birlikte bağlama bağlı olarak çıkarım ya da tahmin anlamı kazanabilmektedir. Bu tür çok anlamlılık ve işlev genişlemeleri, kiplik kategorisinin sınırlarının belirlenmesini güçleştiren başlıca etkenler arasında yer almaktadır. Literatürde kiplik, farklı kuramsal yaklaşımlarla ele alınmış ve çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır (Lyons, 1977; Palmer, 1986; Bybee vd., 1994). Tanımlar ortak özellikleri doğrultusunda üç başlık altında toplanabilmektedir:

Konuşurun tutumu esas alınarak yapılan tanımları benimseyenler	Gerçeklik esas alınarak yapılan tanımları benimseyenler	Olasılık-Zorunluluk esas alınarak yapılan tanımları benimseyenler
Konuşurun öznelliğinin (subjectivity), görüş ve duygularının ifadesidir (Kerimoğlu, 2021, s. 5). T. Givon sadece konuşurun tutumunun önerme ile ilgili olmadığını aynı zamanda dinleyici ile de ilgili olduğu konusunda itiraz etmiştir (Givon, 2005, s. 149)	Gerçeklik (actuality), olgusalılık (factuality), geçerlilik (validity) veya gerçeklik-gerçek dışılık (realis-irrealis) kavramları önermenin gerçekçi/olgusal, geçerli veya gerçek olup olmama kabulünü esas alarak yapılan kiplik tanımlarıdır (Kerimoğlu, 2021, s. 5)	Bu grupta modal mantık kökenli tanımlar yer alır.
Jespersen (1924), Lyons (1977), Palmer (2001), Bybee-Perkins-Pagliuca (1994), Bussmann (1996), Vardar (1998), Karabağ (2000), Yazar (2001), Cruse (2006), Nuyts (2006), Aslan Demir (2008), Çürük (2010), Kerimoğlu (2011), Uzdu Yıldız (2011), Karademir (2012), Kılıç (2013), Güven (2015), Hirik (2014)	Chung-Timberlake (1985), Kiefer (1987), Givon (1995), Kreidler (1998), Mithun (1995), Papafragou (2000), Palmer (2001), Narrog (2009), Chapman-Routledge (2009), Portner (2009), Jahangirov (2011)	Fillmore (1968), Gerstenkorn (1976), Bybee-Fleischman (1995), van der Auwera-Plungian (1998), Kreidler (1998), Trask (1999), Günay (2001), Barbiere (2002), von Stechow (2005), Aslan Demir (2008), Erk Emeksiz (2008)

Tablo 1: Kiplik Tanımlarını Benimseyenler (Akyar, 2025, s. 8)

Kiplik, mantık kökenli bir kavram olmasına karşın Söz Eylem Kuramı’yla birlikte konuşur-dinleyici ekseninde dil bilimin temel inceleme alanlarından biri hâline gelmiştir. Tanım ve sınıflandırmadaki ölçüt farklılıkları, kipliğin anlamsal ve işlevsel yapısından kaynaklanmakta; bu durum mantıksal, pragmatik, anlamsal ve tipolojik yaklaşımların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır (Chapman, 2009). Kiplik semantik bir alanın doğurduğu bütün sınıflandırma sorunlarına sahiptir. Biçimlerin çok anlamlılığı,

anlamın değişimlere açık olması, sınır koymanın güçlüğü gibi pek çok etken kiplik sınıflandırmalarını çeşitlendirmektedir (Kerimoğlu, 2021, s. 88). Geleneksel olarak kiplik çalışmalarında bilgi kipliği (*epistemic modality*) ve yükümlülük kipliği (*deontic modality*) ayırımına gidilmektedir.

Şekil 1: F. R. Palmer'ın Kiplik Kategorisi

F. R. Palmer'ın 1986 yılında yayımladığı *Mood and Modality* adlı çalışması, kip ve kiplik alanında yapılan ilk kapsamlı tipolojik incelemelerden biridir (Palmer, 1986). Palmer, kipliği ilk çalışmasında bilgi, yükümlülük ve devinim olarak sınıflandırmış; 2001 tarihli baskıda ise bilgi ve kanıtsal kipliği önerme kipliği, yükümlülük ve içedim kipliğini eylem kipliği başlıkları altında yeniden ele alarak ikili bir yapıya dönüştürmüştür (Palmer, 2001, s. 22). Kerimoğlu'na göre, bu sınıflandırma dünya dillerinden alınan örneklerle desteklenmesi sayesinde evrensel bir kiplik haritası oluşturulmasına temel oluşturmaktadır (2021, s. 72).

Önerme Kipliği	Eylem Kipliği
Eyleyici Odaklı Kipliği	Konuşur Odaklı Kiplik
İç Katılımcı Kiplik	Dış Katılımcı Kiplik
Nesnel Bilgi Kipliği	Öznel Bilgi Kipliği
Gerçeklik Kipliği	Gerçek Dışılık Kipliği

Tablo 2: Kiplik Türlerinin Farklı Adlandırmaları

Tabloda verilen terimler araştırmacılar tarafından genel kabul görmüş iki ana sınıflandırmadır. Bu sınıflandırmanın dışında kiplik için *kök kipliği* (root modality); *doğruluk kipliği* (alethic modality); *duygu kipliği* (boulamaic modality); *kanıta dayalılık kipliği* (evidentiality modality); *yardımcı cümle kipliği* (sub-ordinating modality) şeklinde sınıflandırmalar da yapılmıştır.

Kiplik çalışmalarında öne çıkan yükümlülük (deontic) kipliği, kipliğin alt kategorilerinden biridir ve ahlaki, toplumsal veya hukuki bağlamlarda eylemin gerçekleştirilmesi üzerindeki zorunluluk veya izin durumunu ifade eder (Lyons, 1977, s. 823; Bybee-Fleischman, 1995, s. 4; Cevizci, 1999, s. 942; Nuyts, 2001, s. 25; Narrog, 2012, s. 8). Bir eylemin yapılmasının gerekli, zorunlu, izinli ya da buyurulmuş olduğunu ifade eden kiplik alanını kapsamaktadır. Yükümlülük kipliği, eylemin gerçekleşmesini

eyleyici açısından gerekli ya da zorunlu kılan normlar, kurallar ve otoritelerle doğrudan ilişkilidir. Bu otorite, konuşurun kendisi olabileceği gibi toplumsal, ahlaki, dinî ya da hukuki bir yapı da olabilir. Bu yönüyle yükümlülük kipliği, bireysel tercihlerden ziyade toplumsal düzenin ve normatif yapıların dildeki yansımalarını içermektedir.

Araştırmalarda yükümlülük kipliği zorunluluk, gereklilik, izin ve emir gibi alt kategorilere ayrılmıştır (Bybee vd., 1994; van der Auwera ve Plungian, 1998; Palmer, 2001). Bu ayrımlar yükümlülük kipliğinin sınırları, konuşucunun bildirilen iş veya sorumluluğu ahlaki ya da yasal yönden yükümlenmesi (zorunluluk), dinleyicinin doğrudan sorumlu tutulmadığı durumların bildirilmesi (gereklilik), konuşucunun eylemin yapılmasını onaylaması (izin) ve doğrudan direktif vermesi (emir) gibi kriterlere göre belirlenmiştir (Palmer, 2001; Nuyts, 2005; Emeksiz, 2008; Frawley, 2013). Zorunluluk ve gereklilik arasında yaptırım derecesine göre ayırım yapılırken izin ve emir konuşur odaklı olarak değerlendirilir. Güçlü zorunluluk eylemin yerine getirilmemesi durumunda ciddi sonuçları ifade ederken, zayıf zorunluluk daha zayıf sonuçlarla ilişkilidir (Bybee vd., 1994; Gencer, 2022, s. 797).

Yükümlülük kipliği geleneksel olarak izin ve zorunluluk kavramlarıyla ilişkilendirilmiştir (Nuyts, 2005, s. 9). İzin, bir eylemin yapılmasına yönelik engelin kaldırılması ya da eyleyicinin bu eylem için onaylanması anlamını taşıırken; zorunluluk, eylemin yapılmaması durumunda yaptırım doğurabilecek bir yükümlülüğü ifade etmektedir. Bununla birlikte bazı araştırmacılar yükümlülük kipliğini daha geniş bir çerçevede ele alarak ahlaki kabul edilebilirlik, istenirlik ve gereklilik gibi değerlendirmeleri de bu alanın içine dâhil etmiştir (Nuyts, 2001, s. 25). Bu yaklaşım, yükümlülük kipliğinin yalnızca mantıksal bir kategori değil, aynı zamanda edimsel ve toplumsal bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır.

Yükümlülük kipliğinde konuşur, eyleyiciyi henüz gerçekleştirilmemiş bir eylemi gerçekleştirmeye yönlendirmekte ya da bu eylemin yapılmasına izin vermektedir. Bu nedenle yükümlülük kipliği çoğunlukla geleceğe dönük ifadelerle ilişkilidir (Palmer, 2001, s. 47). Konuşur, kimi zaman açık bir buyrukla eylemi zorunlu kılarken, kimi zaman da dolaylı anlatım yollarıyla gereklilik ya da beklenti anlamı yükleyebilmektedir. Bu durum, yükümlülük kipliğinin söylem bağlamına son derece duyarlı bir yapı sergilemesine neden olmaktadır. Aynı dilsel biçim, farklı bağlamlarda farklı yükümlülük derecelerini ifade edebilmektedir.

2. İnceleme

Bu çalışmada yükümlülük kipliği, anlamsal ve edimsel boyutlarıyla ele alınmış ve inceleme alanı olarak Budizm ve Manihaizm'e ait dinî metinler seçilmiştir. Söz konusu metinler, Uygur Türkçesi yazı dili içerisinde önemli bir yer tutmakta olup dinî öğretiyi aktarma, bireysel ve toplumsal davranışları düzenleme gibi işlevler üstlenmektedir. Bu yönleriyle, yükümlülük kipliğinin farklı kullanımlarını gözlemlemek için elverişli bir inceleme alanı sunmaktadır. Normatif ve davranış yönlendirici nitelikleri nedeniyle bu metinler, yükümlülük kipliğinin farklı görünümünü incelemek için zengin bir veri alanı sunmaktadır.

Çalışmada, kiplik sınıflandırmalarından (Bybee vd., 1994; van der Auwera ve Plungian, 1998; Palmer, 2001) hareketle yükümlülük kipliği ulamları belirlenmiş; eserlerdeki kiplik değeri taşıyan biçimler tespit edilerek sınıflandırılmıştır. Bulgular, örneklerin gereklilik, zorunluluk (güçlü/zayıf), izin ve emir anlamlarını işaretlediğini; ayrıca bazı biçimbirimlerin birden fazla işlevle kullanılabildiğini ve bu ayrımın anlamsal ve bağlamsal ölçütlerle yapıldığını göstermektedir.

İncelenen eserler, içerikleri ve kiplik kullanımına göre gruplandırıldığında farklı işlevler sergilemektedir. AY¹ VI, hükümdarların Budist öğreti doğrultusunda yerine getirmesi gereken görev ve sorumlulukları açık biçimde ortaya koyarak zorunluluk kipliğine zengin örnekler sunmaktadır. AY VIII, devlet ve otoriteye dair bölümlerinde yoğun biçimde emir kipliğini kullanırken Tanrıça Sri ile ilgili bölümlerinde gereklilik ve güçlü zorunluluk kipliklerini öne çıkarmaktadır. AY IV, dhāraṇīlerin uygulanışı ve ritüellerin betimlenmesi aracılığıyla emir kipliğinin işlevini pekiştirirken AY VII ibadetlerin uygulanışıyla bireylerin uyması gereken zorunlu davranışları vurgulamaktadır. AY X ile UÜH eserleri ahlaki öğütler ve övgüler yoluyla dolaylı yükümlülükler kurarken bireylerin nasıl davranmaları gerektiğini ve iyi-kötü eylemlerin sonuçlarını göstererek yükümlülük kipliğinin işlevini ortaya koymaktadır. M ve H eserleri ise, cehennem korkusu ve kurtuluş vurgusu üzerinden güçlü zorunluluk kipliğini göstermektedir. Kavram açıklamalarına dayalı Üİ eserinde ise gereklilik kipliği belirgin biçimde sunulmakta, izin kipliğine ise neredeyse hiç rastlanmamaktadır.

Eserlerin içerikleri ve kiplik kullanımları temelinde yapılan bu sınıflandırma, Uygur Budist metinlerinde yükümlülük kipliğinin farklı bağlam ve içeriklerde nasıl işlediğini açık ve sistematik biçimde göstermesi bakımından önemlidir. Eserlerin kapsamı ve kiplik kullanımı, araştırmanın hem anlamsal hem de edimsel boyutlarda zengin ve karşılaştırmalı analiz yapabilmesini mümkün kılmaktadır.

2.1. Zorunluluk Kipliği (Obligative)

Yükümlülük (*deontic*) kiplik türünün alt kategorisi olan zorunluluk kipliği (*obligation*), gereklilik (*necessity*) ile birlikte tanımlanmaktadır. Zorunluluk ve gereklilik ile ilgili yapılan çalışmaların (Bybee, Perkins ve Pagliuca, 1994; van der Auwera ve Plungian, 1998; Palmer, 2001, s. 183-184) belli bir kısmında hiçbir ayırım yapılmadan aynı başlıkta ele alınırken belli bir kısmında (Lyons, 1977; Coates, 1983; Nuyts, 2001, 2006; Corcu Gül, 2006; Portner, 2009; Gencer, 2022) iki ayrı başlıkta alınmıştır. Zorunluluk ve gereklilik sosyal şartlar bakımından birbirinden farklı durumdadır. Zorunluluk ve gereklilik kiplikleri, yükümlülük bildirse de dayandıkları sosyal koşullar bakımından farklılık göstermektedir. Zorunluluk, genellikle dinî, siyasal ya da toplumsal bir otoriteye bağlı olarak ortaya çıkan ve ihlali durumunda yaptırım doğuran güçlü bir yükümlülük türüdür. Örneğin dinî bağlamda “*Bu ritüeli yerine getirmelisin; aksi takdirde günah işlersin*” ifadesinde, eylem açık bir otoriteye (dinî normlara) dayanmakta ve ihlali belirli bir yaptırımla ilişkilendirilmektedir. Benzer şekilde siyasal bağlamda “*Hükümdarın buyruğuna uymak zorundasın*” ifadesi, dışsal otoriteye dayalı zorunluluğun

¹ Eser adlarına ilişkin kısaltmaların açıklamalarına makale sonunda yer verilmiştir.

tipik bir örneğini oluşturmaktadır. Buna karşılık gereklilik, belirli bir amaca ulaşma, uygun davranışı sergileme ya da bağlama uyum sağlama temelinde ortaya çıkan, yaptırım gücü daha zayıf bir kipliktir. Örneğin “*Kurtuluşa ermek için bu ritüeli yerine getirmek gerekir*” ifadesinde eylem, doğrudan bir otorite buyruğundan ziyade bir amaç (kurtuluş) doğrultusunda önerilmektedir. Benzer biçimde “*Toplum içinde saygı görmek için kurallara uymak gerekir*” ifadesinde de yaptırım açık değildir; eylem, uygunluk ve beklenti çerçevesinde sunulmaktadır. Bu nedenle zorunluluk daha emredici ve bağlayıcı bir nitelik taşıırken, gereklilik çoğu zaman yönlendirici ve öneri niteliğinde kalmaktadır. Gereklilik çoğunlukla fiziksel koşullar, durumun doğası ya da pratik zorunluluklarla bağlantılıdır ve yaptırım gücü bakımından zorunluluktan ayrılmaktadır (Gencer, 2022, s. 803). Örneğin “*Erken varmak için şimdi yola çıkman gerekir*” ifadesinde eylem, belirli bir amaca ulaşma (zamanında varma) doğrultusunda önerilmekte; “*Bu kapıyı açmak için anahtarı kullanmak gerekir*” ifadesinde ise fiziksel koşullar gerekliliği belirlemektedir. Bu tür kullanımlarda eylemin yapılmaması doğrudan bir ceza doğurmaz; yalnızca hedefe ulaşılamaması ya da sonucun değişmesi söz konusudur.

Bybee'nin ifade ettiği gibi zorunluluk, yaptırımı güçlü olan ve eylemin gerçekleştirilmemesi durumunda ciddi sonuçlar doğurabilen bir yükümlülük türünü ifade ederken; gereklilik daha zayıf yaptırımlarla ilişkilidir ve çoğu zaman öneri, beklenti ya da durumsal uygunluk anlamı taşımaktadır. Bu bağlamda zorunluluk, güçlü ve zayıf olmak üzere farklı derecelerde ortaya çıkabilmektedir (1994, s. 177). Güçlü zorunluluk, hukuki ya da kurumsal yaptırımlarla desteklenen ve eyleyiciye seçim alanı bırakmayan durumları kapsarken; zayıf zorunluluk, toplumsal beklenti, ahlaki baskı ya da bireysel sorumluluk duygusu gibi daha sınırlı sonuçlar doğuran yükümlülükleri içermektedir (Gencer, 2022, s. 803). Örneğin “*Vergini zamanında ödemek zorundasın*” ifadesi, hukuki yaptırıma dayalı güçlü bir zorunluluğu yansıtırken; “*Büyüklere saygı göstermek zorundasın*” ifadesi daha çok toplumsal normlara dayanan ve yaptırımı görece sınırlı olan zayıf bir zorunluluğu ifade etmektedir.

2.1.1. Güçlü Zorunluluk

Güçlü zorunluluk kipliği, bireylerin yasal düzenlemeler çerçevesinde uymak zorunda olduğu normatif yükümlülükleri ifade etmektedir. Kişiye güçlü dış otoriteden bildirilen, bürokratik, hukuki, dinî vb. kurumsal yaptırımlarla sonuçlanabilecek, yaptırımı yüksek zorunlulukları kapsar (Çakır, 2023, s. 59). Bu çalışmada incelenen dinî metinlerde, özellikle bireylerin uyması gereken kuralların ve yükümlülüklerin ifade edildiği yapılarda güçlü zorunluluk kipliğinin belirgin biçimde kullanıldığı görülmektedir. Bu bölümde, seçilen örnek cümleler, taşıdıkları güçlü zorunluluk kiplik işaretleyicileri dikkate alınarak kategorilere ayrılmıştır.

2.1.1.1. Biçimbirimsel İşaretleyici

“(1) *Ya oglum somadivaçiya monta biziñ ilkiğe berü ulalu kelmiş ulug küçlüg m(a)habrabmi ulug ezrua t(e)ñri a[y]miş eliglerke [han]larka tutguluk raçaşast(i)r tégme [tör]ü bitig bar*” (AY VIII, 319).

“Ey oğlum *Somadivaçi*, en eskiden beri süregelmiş yüce, güçlü *Mahabrahmi Brahma Tanrının* buyurduğu hükümdarların uyması gereken *Rajaşastra* adlı öğreti kitabı var” (AY VIII, 380).

(1) numaralı örnekte Tanrılar tarafından hükümdarlara verilen *Rajaşastra* adlı öğreti kitabındaki buyruklar hem hükümdarın hem de halkın düzenini koruyan normatif kurallardır. Hükümdarlar bu buyruklara uymak zorundadır; aksi hâlde Tanrılar yardımını çekebilir, ülke kargaşaya düşebilir ve düşman saldırılarıyla karşılaşabilir. Bu nedenle metin, güçlü zorunluluk kipliği taşır. Kiplik işaretleyici *tutguluk törü bitig*, dinî ve siyasal otoriteye dayalı yaptırım gücü ile hükümdarın hareket alanını sınırlayan emredici bir nitelik kazandırmaktadır.

2.1.1.2. Sözlüksel İşaretleyiciler

“(2) *Emgenmekler içinde .. erte yavlak agırı yme artamaz takı ağırırak ıçgınmaktın el orunun .. monuñ ugrayu tıltagı eüzügçi yonagçı kişi erür.. anın [bolar]nı sımtagsız kavır[mış] k(e)rgek yazuklap*” (AY VIII, 354-355).

“Sıkıntılar içinde çok kötü (ve) ağır dahi hükümdarlık tahtını kaybetmekten daha ağır değildir. Bunun nedeni tamamen yalancı (ve) müfteri kişi(ler)dir. O nedenle bunları ihmal etmeksizin yakalayıp cezalandırmak gerekir” (AY VIII, 385).

(2) numaralı örnekte yer alan *k(e)rgek* yapısı biçimsel olarak gereklilik bildirmekle birlikte, bağlamın siyasal ve hukuki niteliği bu yapıyı güçlü zorunluluk düzeyine taşımaktadır. Hükümdarın, devlet düzenini tehdit eden yalancı ve müfteri kişileri yakalayıp cezalandırması gerektiği vurgulanmakta; bu yükümlülüğün yerine getirilmemesi durumunda hükümdarlığın kaybı gibi ağır sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Ayrıca *sımtagsız* “ihmal etmeksizin” ifadesi, eylemin ertelenemezliğini ve zorunluluğun kesinliğini pekiştirmektedir. Bu nedenle söz konusu kullanım, bağlama dayalı olarak güçlü zorunluluk kipliği kapsamında değerlendirilmektedir.

2.1.1.3. Biçimbirimsel-Sözlüksel İşaretleyiciler

(3) *Ötrü ol üdüñ tükäl bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan tört m(a)haraaça t(ä)ñrilärniñ bo ötüglärin äşidü y(a)rılıkap inçä tep y(a)rılıkadı; ‘älänlär yertinçü küzätäçilär a bo nom ärdiniñ äşidgäli ugrasarlar nomlataçı nomçika sizlär ötinmiş tæg ağır ayag yenig tetir, muntag kılğuluk ärmüz, nätäg kılğuluk ol tep tesär, anı amtı m(ä)n sizlärkä ayu beräyin.* (AY VI, 87-88)

O vakit eksiksiz bilge Tanrılar Tanrısı Buda dört *Mahârâja* Tanrıların bu isteklerini dinleme lütfunda bulunarak şöyle buyurdu: “Ey dünyayı koruyacak olanlar sakin olun! Bu öğretiyi mücevherini dinlemeye niyetlenseler açıklayacak öğretmenine sizlerin söylemiş olduğunuz türden saygı hafif kalır. Böyle yapmak gerekmez. Nasıl yapmak gerekir? denirse, onu şimdi ben sizlere söyleyiveririm. (AY VI, 169-170)

“(4) *Kaltı ol bir bilip öçmek ol tip söz-legüçi bahşı-ning-tağı-ça erser tanuq-layu tüket(t)ükte emgek körmek üz-e tarqarguluk öçmekig ikileyü bolmaǵu kergek tirgin öçmek yol-ta ulatı-l(a)r-ning öçmeki tanuq-laǵuluk*” (Üİ, 52).

“Kaldı ki, "Bir bilip sönme vardır." diye söyleyen hocanın dediği gibi olursa, ıstırapı görmek ile uzaklaştırması olan sönmeyi tanımlayıp bittiğinde, yığın sönme, yol ve diğerlerinin sönmesi, yeniden tanımlanması olan bir şey olmamalı!” (Üİ, 83-84).

(5) *Él başçılar evrilgü ol .. köni yme nomça törüçe .. körser barın élinte tev kür yoñag kıltaçig .. tegimliginçe törü üze .. köni nomça kavırgu ol .. él han orunun ıçgingu uguri yıki bultuksar .. tıtag bolsar artaǵu .. azu yme isig özi arıtı yme kılmaǵu ol .. nomsuz törüsüz kılıǵig .. yavızlarıg tog bilip .. sımtap yme ıdmagu ol.* (AY VIII, 353-354)

Ülkenin yöneticisi yönelmelidir doğru öğretiyeye (ve) yasaya. Eğer görürse hilekârları (ve birbirlerine) iftira edenleri, gereğince yasaların doğru yasaya göre (bunları) yakalamalıdır. Hükümdarlık tahtını kaybetme zamanı gelse ve bu nedenle canını vermesi de gerekse hiçbir şekilde öğretisiz kanunsuz işleri yapmamalıdır. Kötüleri küçük görüp de ihmal edip (onları) göndermemelidir. (AY VIII, 385)

“(6) *Üstün t(e)ñri altın yalñuq birgerü yığılsar munuñ bilge biliginde artuq üstün bolup yigedgeli umazlar. Anın bu edgülig kutluǵ tınl(ı)ǵıñ bilge biligiñe sizik köñül turǵurmaǵuluk ol*” (UÜH, 14).

“Üstteki tengriler, alttaki insanlar hep birleşseler, bunun (bu maymun beyinin) irfanından daha yükseğe irişmeye, ona tefevvuk etmeye, muvaffak olmazlar. Bu sebeple, bu iyilikte olgun mes’ut mahlûkun yüksek irfanından asla şüphe etmemelidir” (UÜH, 15).

“(7) *S(e)n yme amt[i] oğlum ol törüg tutup raçaşast(i)r törü bitigdekiçe köni yorıp él başlamışñ k(e)rgek kayu erür ol raçaşast(i)r tégme törü tęp tésar .. anı amtı [s](e)n tęp[r]üñ tıñlagıl edgüti köñülkergil [m(e)n] saña [n]om[la]yu bèreyin tęp*” (AY VIII, 320).

“Sen de şimdi oğlum bu öğretiyeyi (tamamıyla) öğrenip Rajaşastra öğretiyeyi kitabında yazanlara göre doğru hareket ederek ülkeyi yönetmelisin. 'Bu Rajaşastra denen öğretiyeyi nerededir?' diye sorarsan şimdi iyice dinle, ben sana anlatıvereceğim” (AY VIII, 380).

“(8) *Éki yegirminç bir yılka älig küñ arıg dendarça vuş(a)ntı olorsug törö bar ärti, arıg baçak baçap t(ä)ñrikä ançolasık k(ä)rgäk ürti*” (H, 88).

“On ikinci olarak bir yılda elli gün (boyunca) temiz rahipler gibi oruç tutmamız gerekiyordu. Temiz oruç tutarak tanrıya övgümüzü sunmamız dinimizin gereğiydi” (H, 94).

“(9) *Birök kayu elig hannıj eli uluşı içinte bilser körser kalmışın .. nomsuz törüsüz kılınçig .. raçaşast(ı)r törüsınçe .. kavırmış k(e)rgək yazuklap*” (AY VIII, 350-351).

“Herhangi bir hükümdar ülkesi içinde öğretisiz, kanunsuz işler yapıldığını görürse, bilirse *Rajaşastra* öğretisine göre, (bu kişileri) yakalayıp cezalandırılmalıdır” (AY VIII, 384).

“(10) *Tükel bilge maytrı burkan saşınur.. ilkide ertmiş burkanlar mhasma atlıg suduruğ nomladı.. kin keligme burkanlar yime inçe ök nomlayurlar men yime amtı nomlamışım kergek*” (M, 104).

“Maytrı burkan şöyle düşünür: “Eski, geçmiş burkanlar, Mahasamaja adlı sutrayı vaaz ettiler. İleride gelecek olan burkanlar da aynen böyle vaaz edeceklerdir. Benim de şimdi vaaz etmem lâzımdır!” (M, 226).

“(11) *Ėki yegirminç bir yılka älig kün arıg dendarça vuş(a)nti olorsug törö bar ärti, arıg baçak baçap t(ä)ñrikä ançolasık k(ä)rgäk ärti*” (H, 88).

“On ikinci olarak bir yılda elli gün (boyunca) temiz rahipler gibi oruç tutmamız gerekiyordu. Temiz oruç tutarak tanrıya övgümüzü sunmamız dinimizin gereğiydi” (H, 94).

(5), (7), (9) numaralı örneklerde yükümlülük, doğrudan üst otoriteye (Buda, yasa, öğreti sistemi) dayanır ve eyleyiciye seçim alanı tanımaz. Bu nedenle zorunluluk güçlü ve yaptırım temellidir. (8) ve (11) numaralı örneklerde yükümlülük, bireysel değil dinî sistemin parçası olan kolektif bir normdan kaynaklanmaktadır. (3), (4), (6), (10) numaralı örnekler doğrudan Tanrıların veya kutsal otoritelerin buyruğuna bağlıdır. Uyulmaması hâlinde manevi veya toplumsal sonuçlar söz konusudur. Tanrıların ya da kutsal otoritenin buyruğu, uyulması zorunlu kurallar içerir; eylem, toplumsal/dinî yaptırım taşımaktadır.

2.1.2. Zayıf Zorunluluk

Gencer’e (2022, s. 805) göre, Türkçede gereklilik, zayıf zorunluluk ve güçlü zorunluluk arasındaki kategorik ayrım biçimsel veya sözdizimsel düzeyde belirgin değildir. Yani tek bir kip eki veya sözdizimsel yapı, bu farklı zorunluluk türlerini otomatik olarak göstermez; anlam ayrımı yalnızca söylemsel bağlam ve metin içi kullanım ile ortaya çıkar. Örneğin, “Oda temiz tutulmalıdır” cümlesi genel bir gerekliliği ifade ederken, “Arkadaşlarına zamanında haber vermek zorundasın” ifadesi toplumsal beklenti ve sorumluluk duygusuna dayanan, yaptırımı sınırlı bir zayıf zorunluluğu yansıtır. Buna karşılık, “Sürücü belgesiz araç kullanamaz” cümlesi, hukuki yaptırımlarla desteklenen ve eyleyiciye seçim alanı bırakmayan güçlü bir zorunluluğu ifade etmektedir. Bu örnekler, Türkçede zorunluluk kipliklerinin anlamının biçimden bağımsız olarak bağlam ve söylem yoluyla şekillendiğini göstermektedir.

2.1.2.1. Biçimbirimsel-Sözlüksel İşaretleyiciler

“(12) *Bu yirtincüde edgü saqınçın kim adaş x böşüg tutup bir ikinti-ke edgü köni saqınçın edgüleşmiş-nij utlısın x sevinçin bilgeli usar. Anı teg işke x tuşka edgü saqınç saqınıp otru edgüleşmiş k(e)rgek*” (UÜH, 72-74).

Bu dünyada hüsn-û niyetle her kim [kendine] arkadaş edinip, karşılıklı iyi sadıkane niyetle [bu manevî] istifadenin şükranını duymağa muvaffak olursa, onu şüphesiz iyi olarak [öyle, yani arkadaş] adlamak yerinde olur. O[nun] gibi eşe dosta [karşı] hüsn-û niyet besleyip, dolayısıyla iyi münasebette bulunmak gerek. (UÜH, 73-75)

(13) *Anta ötrü tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrisi burhan ayagka tegimlig şariputri arhantıg okıyu y(a)rılıkap inçe tęp y(a)rılı[ka]dı şariputriya s(e)n amtı inçe ukıgı: inçip monta yanırıtı öğretindeçi bodis(a)t(a)vlarka boş[gung]uluk tutguluk öñre ertmiş üdki bodis(a)t(a)vlar boşgunmuş tutmuş tég[me] bo ilinmeksiz atl(ı)g dar(a)ni nom kapıgı. Anı köñülkermişñizler k(e)rgek.* (AY VII, 136- 137)

Ondan sonra eksiksiz bilgi, tanrı(lar) tanrısı Buddha, saygıdeğer Aziz Şariputri çağırarak şöyle buyurdu: "Ey Şariputri; sen şimdi şöylece anla ki yeni öğrenecek Bodhisatvaların öğrenerek uygulayacağı, geçmiş zamanlardaki Bodhisatvaların öğrenerek uyguladığı... denen bağlanmama adlı dharani, öğreti(lerin) kapısı(dır). Onu(n üzerinde etrafıca) düşünmelisiniz. (AY VII, 215)

(12) numaralı örnekte “kerek” kipliği, eylemin doğru ve uygun olduğunu belirtmekle birlikte, yapılmaması hâlinde doğrudan bir ceza veya olumsuz sonuç öngörmemektedir. (13) numaralı örnekte ise eylemin yapılması istenir ancak yapılmaması durumunda doğrudan bir yaptırım veya olumsuz sonuç metinde belirtilmemektedir. Bu bağlamda, zorunluluk tavsiye düzeyindedir, yani davranışın yapılması uygun ve doğru bulunmakta olup kaçınılması hâlinde ceza veya yaptırım söz konusu değildir.

2.2. Gereklilik Kipliği (Necessitive)

Zorunluluk ve gereklilik arasındaki temel fark, kiplik alanların türüne göre biçimlenebilmektedir. Yasa, kural ya da herhangi bir hiyerarşik toplumsal ilişkiden kaynaklanan; düzenleyici ya da inanca dayalı bir kiplik alan zorunluluğa işaret ederken; isteğe, ideale ya da olağan durumların betimlenmesine veya bir ön koşulluluk ilişkisine dayalı olarak belirlenen kiplik alan gerekliliğe işaret etmektedir (Corcu, 2005, s. 38). Zorunluluk kipliğinde, yapılması gerekeni dıştan gelen zayıf ya da güçlü bir yaptırım belirlerken; gereklilik ifadelerinde dıştan gelen yaptırımdan ziyade kişinin içten gelen dürtüsü ya da değerlendirme süreci belirleyici olmaktadır.

2.2.1. Biçimbirimsel İşaretleyici

“(14) *Kök kalık bilmetin öçmek-ning bar kayu al altağ-ı nomuğ ok tarķargalı alķu nizvani-l(a)riğ inçip munda söz-legülük tip*” (Üİ, 33).

“Gök ve bilmeden sönmenin *dharm*a'yı (ayırıt etmekten başka) bütün *klesa*'ları uzaklaştırmak için tam burada söylenmesi gereken hangi çağırısı-yolu var?” (Üİ, 70).

(14) numaralı örnekte hukuki, toplumsal veya kurumsal bir zorlayıcı güç söz konusu değildir. Eylemin yapılması, doğru ve uygun olma açısından gereklidir; yani kişinin kendi iradesi ve farkındalığı eylemin uygulanmasını belirler.

2.2.2. Sözlüksel İşaretleyiciler

(15) *Anta ötrü tükel bilge t(e)ñri t(e)ñrısı burhan sarasvați t(e)ñri kız[inu] bo ötüglerin eşidü y(a)rılıkap [öge alka]ayu inçe tēp y(a)rılıkadı [edgü edgü] s(e)n tözün t(e)ñri kızıya kēnki ogatmış bēş çöpik kelyük bulganyuk üddeki kutı buyanı azumış erinç y(a)rılıg tnl(i)glarka ertinü **k(e)rgeklig** ötüg ötündüñ.* (AY VII, 179)

“Eksiksiz bilge, tanrı(lar) tanrısı *Buddha, Tanrıça Sarasvatı*'nin bu sözlerinden sonra şöyle buyurdu: “Ey asil tanrıça; bundan sonra gelecek, bahtı ve sevaplardan yoksun zavallı canlılar için çok gerekli sözler söyledin” (AY VII, 222).

“(16) *Yana atı kötrülmiş t(e)ñrim ne av(a)nt tıltag üze meniñ sançanaçayı **könisinçe** bildeçi tēp atanu teginmiş ugurın siz k(e)ntü tükel bilü y(a)rılıkayur siz*” (AY VIII, 302).

“Yine adı yüce efendim hangi nedenle benim *Sançanaçayı*'nin olması gerektiği kadar doğru bilici diye adlandırılma nedenini siz eksiksiz bilip buyursunuz” (AY VIII, 378).

(15) ve (16) numaralı örnekler, gereklilik kipliğinin temel özelliğini ortaya koymaktadır: Yapılması gerekenin belirleyicisi dışsal zorlayıcı güçler değil, kişinin içsel değerlendirmesi, mantığı ve bağlamın gerektirdiği uygunluktur. Bu nedenle örnekler, Türkçede gereklilik kipliğinin dıştan gelen yaptırımlardan bağımsız olarak bağlam ve içsel değerlendirme yoluyla belirlenmesini açık bir biçimde desteklemektedir.

2.2.3. Biçimbirimsel-Sözlüksel İşaretleyiciler

“(17)論 *Birök antaş ermez tanuqlamış üdte emgek-ig körmek üz-e tarķarğuluk niz-vani-l(a)r-ning. öçmekin tanuqlağ **kergek** alķu tarķarğuluk alķu niz-vani-l(a)r- nung öçmekin*” (Üİ, 46).

“Eğer öyle değil (ise), ıstırabı görmek ile uzaklaştırılacak *klesa*'ların sönmesini tanıkladığı vakitte uzaklaştırılması gereken bütün *klesa*'ların hepsinin sönmesini tanıklamak gerek” (Üİ, 80).

“(18) *İçdin singlar-ķı burķan nom-ındaķı-l(a)r-ķa taşdın singlar t(e)rs azağ nomluğ-l(a)r-ķa yomķı-ķa bilgülik için anın **kergek** ermez*” (Üİ, 34-35).

“İçerideki *Buddha* dinindekilere, dışarıdaki ters-sapık dinden olanlara, hepsine (kolay) mâlum olduğu için, bu yüzden soru sormağa gerek yoktur” (Üİ, 71).

“(19) *Bo niz-vani-lıg bolmış üçün öngi üdrülgeli badaçı bağ-tın bo oq inçip erür bişinç tin vibakti üz-e yörmek kergek*” (Üİ, 42).

“Bu *klesd*'lı, bağlayan bağından ayrılabilirdiği için, -bu da şundan başka bir şey değildir. -tin ablatif hali ile açıklamak gerek” (Üİ, 77).

“(20) *Ötünmiş yalvarmış ötügümüz önji adınsıg kılmazunlar tep monçulayu ötünmiş k(e)rgkek*” (AY VIII, 245).

“Yalvararak arz ettiğimiz ricalarımızı (kendilerinininkinden) farklı kılmaları diyerek böyle arz etmek gerekir” (AY VIII, 370).

“(21) *Etözleri bı bıçgu adası üze oot adası üze suv adası üze: kağır yavlak keyikler adası üze artamaz yokağmaz tep bilmiş k(e)rgkek*” (AY VII, 146).

“Bedenleri bıçak (keskinliği) tehlikesiyle ateş, su (ve) yabancı hayvanların vereceği kötülüklerle mahvolup yok olmaz.” diye bilmek gerek. (AY VII, 216)

(17) ve (19) numaralı örneklerde eylemin veya açıklamanın yapılması zorunlu olan bir durumu mantıksal ve bağlamsal gereklilik üzerinden ortaya koymaktadır. Her iki örnekte de dışsal bir yaptırım yoktur; gereklilik, içsel değerlendirme ve bağlamın mantıksal zorunluluğu ile belirlenmektedir. (18) numaralı örnekte belli bir durumla ilgili soru sormanın gereksizliğinden bahsetmektedir. Burada gereklilik, eylemin yapılmaması üzerinden ortaya çıkmaktadır ve yine herhangi bir dışsal yaptırım söz konusu değildir. (20) ve (21) numaralı örneklerde eylemin veya bilginin yapılmasının veya bilinmesinin uygun ve gerekli olması, içsel farkındalık ve bağlamsal uygunluk üzerinden vurgulanmaktadır.

2.2.4. Söz Dizimsel İşaretleyici

“(22) *Nä käreğük boltı kim ança ämgänip bu yerkä kältiñiz.* (PKP, 54)
Bu kadar acı çekip buraya kadar gelmenizi gerektiren neydi?” (PKP, 54).

(22) numaralı örnekte gereklilik, söz konusu eylemin veya durumun içsel değerlendirme ile belirlenmesinden kaynaklanmaktadır; herhangi bir dışsal otorite veya yaptırım etkisi bulunmadığı için bu durum gereklilik kipliğini işaretlemektedir.

2.3. İzin Kipliği (Permissive)

İzin kipliği, yükümlülük kipliğinin bir alt alanı olarak, belirli ahlaki ve sosyal normlar, kurallar veya otoriteler tarafından hangi eylemlere izin verildiğini veya verilmediğini inceler (Sweetser, 1990; Starr, 2016, s. 330). İzin semantiğinde, eylemin gerçekleştirilebilmesi için bir otorite, otoritenin onayı ve gerçekleştirilecek bir eylem gereklidir (Kutucu, 2024, s. 66).

İzin ifadeleri, kılıcının bir eylemi gerçekleştirmesini engelleyebilecek potansiyel bir engelin varlığına dayanır ve bu engelin otorite tarafından ortadan kaldırılmasıyla eylemin gerçekleşmesine olanak sağlanır (Kamp, 1974, s. 62; Sweetser, 1983, s. 485; Traugott ve Dasher, 2002, s. 110; Radden ve Dirven, 2007, s. 244). Bu süreçte izin veren, eylemin gerçekleşmesi üzerinde kılıcıya göre üstün konumdadır; üstünlük sosyal statü, yaş, ast-üst ilişkisi veya yasal ve etik normlardan kaynaklanabilir (Lyons, 1977: 836; Radden ve Dirven, 2007: 244). İzin kipliği, konuşur ve kılıcı arasında iki yönlü bir ilişki kurar; kılıcı odaklı ifadelerde istek kılıcıdan kaynaklanırken, konuşur odaklı ifadelerde eylemin gerçekleşmesi konuşurun onayına bağlıdır (Kerimoğlu, 2021, s. 37).

İzin kipliği genellikle yükümlülük kipliğinin bir alt türü olarak ele alınır; her ikisi de eylemin dışsal koşullara ve otoriteye bağlı olduğunu gösterse de, izin ifadelerinde beklenti ve baskı düzeyi daha zayıftır (Ürkmez, 2020, s. 78). Araştırmalar, izin kipliğinin yeterlilik alanından geliştiğini, ancak temel farkın etkideki kaynak olduğunu göstermektedir: yeterlilik içsel kapasiteye, izin ise dışsal otoriteye dayanır (Traugott, 1989; Sweetser, 1990; Bybee vd., 1994; Auwera ve Plungian, 1998; Kerimoğlu, 2021, s. 37). Türkçede her iki anlam çoğunlukla “-Abil” ile kodlanır; ancak izin kipliğinde belirleyici unsur kılıcının yeteneğinden çok otoritenin tutumudur (Palmer, 2001; Kutucu, 2024, s. 85).

2.3.1. Biçimbirimsel İşaretleyiciler

“(23) *İncip tegin alkanı taplamadı tāk taluy ögüzka kirmişiğ içgärü tapladı ötürü қаңı elligä ötüğ berdi talu ögüzkä kiräyin tep ol ödün қаңı қан bu ötüğ sav eşidip näñ kiginç bertü umadı ärtiñü buşuşluğ boltı*” (PKP, 38).

Ne var ki prens (önerilen yolların) hepsini beğenmedi. Sadece *okyanus* ırmağına gitmeyi onayladı. Sonra sarayda babası kraldan bir ricada bulunarak şöyle dedi: "*Okyanus* ırmağına gideyim mi?" O anda babası han bu rica sözlerini işitince hiç cevap veremedi, son derece üzüldü. (PKP, 38)

“(24) *Bodisavat tegin inçä tep ötünti bu yertinçüdü kamağ tınlıglar üçün burxan қутın tiläyü yox çığay irinç yarlıғ tınlıglarқа asağ tusu құлғalı çintämäni ärdini қолı poşıқа кältim tep ötünti. Lö қаңı inçä tep yarlıғқadı yaraғay*” (PKP, 54).

“*Bodhisattva* Prens şu şekilde cevap verdi: "Bu dünyadaki tüm varlıklar yüzünden *Buddha*'nın sonsuz mutluluğana kavuşmayı arzu ederek yoksul, fakir, mutsuz, zavallı insanlara yarar sağlamak amacıyla *cintamani* mücevherini sadaka olarak istemeye geldim", dedi. Ejderhalar hanı şöyle buyurdu: "Olsun! (Uygundur).” (PKP, 54).

“(25) *Amtı men bu ärdini birlä barsar men kamağ tınlıglarқа artuқ asıғ tusu қıлу umaғay men sizlär barıylar*” (PKP, 47).

“Şimdi bu mücevherlerle yola çıkarsam canlıların tümüne çok büyük bir yarar sağlayamam. Sizler gidin” (PKP, 47).

“(26) *Kim taluy-ka barayın tesär kiriñlär oğlum tegin-kä eş boluñlär nä käreğäkin barça bergäy biz kim yerçi suvçı kemiçi bar ersär yemä **kälzün** teginig esän tükäl kälürzün-lär*” (PKP, 41).

“Aranızda 'okyanusa gideyim' diyen kim varsa girsin (saraya gelsin) ve oğlum prensin arkadaşları olsun. Neye gereksiniminiz olursa vereceğiz. Kılavuz kaptan (olan) bir denizci varsa o da gelsin ve (hepsi birden) prensi sağ salim geri getirsin!” (PKP, 41).

(23) ve (24) numaralı örneklerde, prens veya Bodhisattva, eylemlerini gerçekleştirebilmek için dışsal bir otoritenin onayını beklemektedir. (23) numaralı örnekte prens babasından “Okyanus ırmağına gideyim mi?” diyerek izin istemekte, (24) numaralı örnekte ise Bodhisattva Prens mücevheri sadaka olarak istemek için ejderhalar hanından onay almaktadır. Her iki durumda da eylemin gerçekleşmesi izin verilen eylem üzerinden belirlenmektedir. (25) ve (26) numaralı örnekler ise başkalarına hareket etme hakkı verme bağlamında izin kipliğini göstermektedir. (25) numaralı örnekte prens, başkalarına “Sizler gidin” diyerek izni verirken, (26) numaralı örnekte saraydaki kişiler için “Girin, gidin, birlikte prensi sağ salim getirin” ifadeleriyle izin kipliğini ifade etmektedir. Buradaki eylemler de dışsal otoritenin onayına bağlı olarak gerçekleşmektedir.

2.3.2. Sözlüksel İşaretleyiciler

“(27) *Ötrü tıtsisi bahşısıña inçe tip **ötünti** t(e)ñri bahşı özlüg ölürmeknin ayıg tüşin. İkinti azunta oğmu teginür? Azu bu azunta y(i)memü teginmeki bar?*” (UÜH, 32).

“Öğrenci öğretmenine şu ricada bulundu: ‘Ulu mürebbi, can almanın feci âkıbetine mutlak ikinci (başka) bir hayatta mı uğranılır? Yoksa bu hayatta dahi uğranıldığı vaki mi?’” (UÜH, 33).

“(28) *Ol sarasvañi t(e)ñri kızı ötrü ol kondini bramannıñ **ötüğine** aña inçe tęp d(a)r(a)ni sözleği*” (AY VII, 183).

“*Tanrıça Sarasvati*, bu sözlerden sonra *Kondini Brahman*'in ricası karşısında şu *dharaniyi* söyledi” (AY VII, 223).

“(29) *Ötrü iki eçiläriñä azk(ı)ya öñrä yoriyu turzunlar m(ä)n una basa yetdim tęp **ötünüp** eçilärin ıdıp m(a)has(a)tve tegin k(ä)ntü özi yanñuru yänä ol arıgka kirip aç barş öskintä täğip*” (AY X, 162).

“İki ağabeyine: "(Siz) azıcık ileri yürüyüverin, ben hemen yetişirim." diye rica edip ağabeylerini gönderip Mahasattva Prens, kendisi tekrar (dönüp) o ormana girip aç kaplanın önüne vardı” (AY X, 266).

(27) numaralı örnekte öğrenci, öğretmenine can almanın akıbetini sorma hakkını rica yoluyla sormakta ve eylemin gerçekleşmesi öğretmenin cevabına bağlıdır. (28) numaralı örnekte Tanrıça Sarasvati,

Kondini Brahman'ın rica ve onayı doğrultusunda dharaniyi söylemektedir. (29) numaralı örnekte Mahasattva Prens, ağabeylerine “Azıcık ileri yürüyün, ben yetişirim” diyerek ricada bulunur. Tüm bu örneklerde eylemler, dışsal bir otoritenin veya muhatabın onayıyla gerçekleştiği için, örnekler izin kipliğinin kullanımına örnek teşkil etmektedir.

2.3.3. Biçimbirimsel-Sözlüksel İşaretleyiciler

(30) *Kimler birök ol ot yaş tüş yemiş ı tarıg tatıgın yäserler aşasarlar alku barça önlüg kırtışlıg küçlüg küsünlüg uzun özlüg yaşlıg çoğlug yalınlig kaçığıları toñ y(a)rp işsiz kemsiz agrıgsız tik<ig>siz ögleri köñülleri y(i)ti .. bilge biligleri küçlüg kop törlüg işig küdöküg büttürgeli **udaçı bolgaylar**.* (AY VIII, 282)

“Her kim o türlü yemiş ve mahsülün tadına baksa (onların) kanlı canlı, güçlü kuvvetli, uzun ömürlü, parlak (görünürlü), organları sapsağlam, ağrısı sızısız, akılları (ve) gönülleri keskin, bilge (ve) her türlü işi bitirmeye muktedir kılacağı” (AY VIII, 375).

“(31) *Ötrü tegin içgärü inçä **ötüg berdi** bu çımbudvıy yer suvdaki baranas uluştaki kan oğlu ädgü ögli tegin kälip kapağda turur içgärü közüngäli tep*” (PKP, 52).

“Bunun üzerine prens onlara, (sarayın) içerisi için şu ricada bulundu: ‘Bu Jambudvipa kıtasındaki Benares ülkesi hanının oğlu İyi Düşünceli Prens geldi ve içeriye görünme (hükümdarın karşısına çıkma) umuduyla kapıda duruyor.’” (PKP, 52).

“(32) *Kaçan yalañuklar bo montag meñilig toñalig ögrünçlüg sevinçlig boltuklarınta ötrü ançada bo nom erdinig artukrak ayazunlar ağırlazunlar .. yana bo nom erdinig nomladaçı nomçika arkan bodun kara yakın barıp bo nom erdinig nomladaçı nomçika **ötügçi bolzunlar***” (AY VIII, 283-284).

“Her ne zaman insanlar bunun gibi (ve) sevinçli olursa o zaman bu öğreti mücevherine daha çok hürmet etsinler. Ayrıca, bu öğreti mücevherini anlatan vaizlere bütün halk topluluk hâlinde yaklaşarak bu öğreti mücevherinin vaizinden ricacı olsunlar” (AY VIII, 375).

“(33) *Ög kan̄ g teg eçim sintar selike bu maytrı(sm)it nom bititgeli **ötüntümüz erti***” (M, 39).

“Ana baba gibi (olan) ağabeyim Sıtar Seli'ye, bu din kitabını, Maytrısimit'i yazmasını rica ettik” (M, 187).

“(34) *Çalaprbasi lu kanı teñ gri teñ grisi burkanağ adruk adruk aşın içgün otin emin oyunun ırın yiti kün yiti tün tapınıp udunup yitiñ ayasın kavşurup inçe **ötüg ötünür***” (M, 109).

“Jalaprabhâsa adlı ejderler hükümdarı, Tanrılar Tanrısı Burkan'a çeşit çeşit yiyecek ve içeceklerle, ilâçlarla, raks ve şarkılarla yedi gün yedi gece hürmet edip yedinci (gün) ayalarını kavuşturup şöyle bir ricada bulunur” (M, 229-230).

(30) ve (32) numaralı örnekler, genel halk veya belirli bir topluluk için yapılan **rica ve talep** niteliğindedir. **(31), (33) ve (34) numaralı örnekler**, belirli bir kişiye veya otoriteye yapılan **rica ve izin isteme** durumlarını göstermektedir. Bu beş örnek, eylemlerin başka bir kişinin onayı, ricası veya izin vermesi ile gerçekleşebileceğini göstermektedir.

2.3.4. Kiplik Söz/Kalıp İfade

“(35) *Näglük qalır men täñrim men yemä barayın ädgü yavlaq bolsar birlä bolalım tep yemä qañı oğul kılnçı yavlaq üçün sevmäz erti ötrü barsar barğıl tep yarlıgkadı*” (PKP, 45).

"Ben niçin kalayım, haşmetlim? Ben de gideyim! İyi de olsak kötü de olsak beraber olalım!" dedi. Doğrusu oğlunun davranışları kötü olduğundan babası onu sevmiyordu. O zaman "Gitmek istiyorsan git!" diye konuştu (PKP, 45).

(35) numaralı örnekte oğul, babasına gidip gitmeme konusunda kendi isteğini ve eylem niyetini bildirir. Babasının “Gitmek istiyorsan git!” cevabı, eylemin gerçekleşebilmesi için dışsal bir onay veya izin niteliği taşımaktadır. Burada oğulun eylemi, babasının rızasına bağlıdır.

2.4. Emir Kipliği (Imperative)

Emir, konuşurun dinleyiciyi bir eylem yaptırmaya yöneldiği kipler arasında en güçlü olanı olarak kabul edilmekte, bu özelliğiyle izin, rica ve davetten bu yönlendirme gücü açısından ayrılmaktadır (Palmer, 2001, s. 70; Searle, 2005, s. 13; Kerimoğlu, 2021, s. 38). Emri, isteği ve yalvarmayı birbirinden ayıran, eyleyicinin statüsü ve isteğin derecesidir; emir kipliğinde iş, muhabata kesin ve zorlayıcı biçimde iletilir. (Usta, 2013, s. 18; Aka, 2020, s. 143; Kerimoğlu, 2021, s. 37). Emir kipinin üç temel bileşeni; otorite, eyleyici ve emir önermesidir; otorite, eyleyiciye göre üstün ve yönlendirme yetkisine sahip kişi, eyleyici ise emri gerçekleştirmesi beklenen kişidir. Emir önermesi, eylem-buyrum uyumu, buyurucu gücü ve fayda ilişkisi gibi nitelikler taşır (Aslan Demir, 2008, s. 32; Usta, 2013, s. 17–24). Konuşucu, emir semantiğinde hiyerarşik olarak eyleyiciden üstündür ve bu üstünlük, kalıcı sosyo-kültürel ilişkilerden veya iletişim anına özgü durumsal özelliklerden kaynaklanabilir (Ervin-Tripp vd., 1976, s. 29; Searle, 2005, s. 155; Aslan Demir, 2008, s. 32; Usta, 2016, s. 321).

Eski Türkçe ve Türkiye Türkçesinde emir kipinin şahıs ve sayı açısından farklı çekimleri bulunmaktadır; tekil birinci şahıs için Eski Türkçede -(A)yın, Türkiye Türkçesinde -(y)AyIm kullanılırken, tekil ikinci şahıs genellikle eksiz olup bazı durumlarda -gIl eki görülmüştür (Caferoğlu, 1971, s. 3). Tekil üçüncü şahıs eki Eski Türkçede -zU(n), Türkiye Türkçesinde ise -sIn/-sUn şeklindedir (Benli, 2013, s. 99). Çokluk birinci şahıs eki Eski Türkçede -(A)lIm ve -Alıñ, çokluk ikinci şahıs eki ise -(I)ñ -(U)ñ ve -(I)ñlAr -(U)ñlar biçimindeydi; Türkiye Türkçesinde bu ekler -(I)n -(U)n ve -(I)nız -(U)nUz şeklinde kullanılarak nezaket anlamı da kazanmaktadır (Benli, 2013, s. 99). Emir kipleri sadece zorlayıcı anlam taşımamış, aynı zamanda rica, tavsiye, dua, amaç, şart, yüreklendirme, danışma, açıklama ve uyarı gibi işlevlerde de yer almıştır (Türkyılmaz, 1999, s. 22-73; Gencan, 2001, s. 323; Korkmaz, 2003, s. 672).

Eski Uygur Türkçesi döneminde ise meydan okuma, kabul etme, bilgi verme, iğneleme ve önemsememe gibi sosyal ve pragmatik işlevler için de tercih edilmiştir (Benli, 2013, s. 101).

2.4.1. Biçimbirimsel İşaretleyiciler

(36) *Anta ötrü tükel bilge biliglig t(e)ñri t(e)ñrisi burhan vasundari yer hatunınıñ bo ötügin eşidü y(a)rılıkap inçe tēp y(a)rılıkadı antag erser birök yer hatunıya sen amtı tētrü tıñlagıl edgüti ögil sakıngıl .. m(e)n inçip saña nomlayu **bēreyin** .. yme öñre ertmiş üdte bo ça[mбу]divip yertinçüde baladivaçi [atl(i)g] ulug [élig] han bar erti.. ol élig hannıñ bir [s]omadivaçi atl(i)g ulug oğlu erti. (AY VIII, 317-318)*

“Sonra eksiksiz bilge, Tanrılar Tanrısı Budha, Vusundari yer tanrıçasının bu arzını dinleyerek şöyle buyurdu: "Öyleyse ey yer tanrıçası! Sen şimdi iyi dinle (ve) düşün. Ben sana şöyle anlatayım. Geçmiş zamanlarda bu *Çambudvip* (adlı) yeryüzünde *Baladivaçi* büyük hükümdar vardı” (AY VIII, 380).

“(37) *Ötrü anant toyınka [ol stupnuñ] [kapıgın] **açgıl**, içintä nāgü bar **körgil** tep y(a)rl[ıkadı]*” (AY X, 145).

“Oturduktan sonra Ananda'ya [o sandığın] “[kapağın] aç! İçinde ne var gör!” diye buyurdu” (AY X, 263).

“(38) *Yig bolğay bilge kişi kırıp katıp törü **ölsün** nen̄ g sn̄ gıt tam(uda) toggulug ayıg kılınç **kılmazun***” (M, 152).

“En iyisi hâkim kimse kuruyup halsiz düşerek (ama) ahlâklı olarak ölsün, fakat Sanghâta cehenneminde doğmaya sebep olacak hiç bir kötü amel işlemesin!” (M, 254-255).

(39) *Muna ertimlig etüzümüñ ertip barsar al(ku) ed tavar barça tolp qarılsar alp bulğuluğ kişi etüzin bulmuşım yoksuz bolğay anın amtı türk yiğit erken kayu erser bir nom **bitig bititelim** burkan şazıninta nomka ulağ sapag asağ tusu kılmış **bolalum** tip ol oğurka katağlanıp bu ten̄ gri burkannın̄ g üç asan̄ gı yüz mhaklpta katağlanmışın tujit tengri yirintin kodi inip ajun tutup toğa yarlıuamışın evde önüp altı yıl tapavan berkte duşkrçar emgek emgenmişin vçrazan örgün öze olurup tört türlüğ şmnu süsin utup tözkerinçsiz burıan úutın bulmuşın nomluğ tilgen tevrip biş pañçaki toyınlarag sekiz tümen ten̄ grilerig úutgarmışın ulatı biş yigirmi asan̄ gı nayut sanınca yavaniki tınlıglarag úutgaru yarlıuap /kaujnagar kentke (ya)ún şalavan berkte kalı(nçsız) nırvanğa kirü kirü yarlıkamaşınga tegi alku nomlarag ukıtdaçı maytrısmıt yiti ülüş uluğ notı bitigiñ bititü tegintimiz. (M, 39-40)*

İşte bu fâni vücudumuz göçüp gidince ve bütün mal mülk, hepsi birbirine karışınca, bulunması güç insan vücuduna ulaşmış olmam boşuna olacak; bundan dolayı şimdi gücümüz, kuvvetimiz yerinde iken, hangisi olursa olsun, bir din kitabı yazdıralım ve

böylelikle Burkan şeriatinde dine bağlanmış ve ona hizmet etmiş olalım!» diyerek bu zaman içerisinde gayret sarfettik ve bu Tanrı Burkan'ın üç Asamkhyeya ve yüz Mahâkalpa müddetince cehdettiğini, Tuşita adlı tanrılar diyârından aşağıya inip insanlar âleminde haşmetle doğduğunu, evi barla terkedip altı yıl inziva ormanında keşşilik ızdırâbı çektiğini, elmas taht üzerine oturup şeytanın dört kısımdan müteşekkil ordusunu yenerek anlaşılması güç Burkanlığa eriştiğini, din tekerleğini çevirip beş rahibi ve 80000 ilâhı kendisine çektiğini, bundan sonra da onbeş Asamkhyeya kadar *nayuta* mikdarmca, her cins varlığı haşmetle kurtarıp, Kauşînâgara adlı şehre yakın Şâlavana adlı korulukta *parinirvanaya* haşmetle girinceye kadar olan hayatının bütün safhalarını öğreten yirmiyedi bölümlü Maytrisimit adlı büyük din kitabım, biz âciz kullar yazdırdık. (M, 188)

“(40) *Amtı tillerîñ gizlerni öntürünğler ol yazukun guzlarnañ kının kız utın kötürünğler.* (M, 126)

Şimdi dillerinizi dışarı çıkarın! Bu günahlarınızın cezasını, ceremesini çehin!” (M, 239).

1(41) *Yalañuklar hanı eliglär bāglär barça bo nom ärdiniğ boşgunzunlar tutzunlar, ayazunlar ağırlazunlar <ukzunlar> oñarzunlar tapınzunlar uğunzunlar, ögzünlär alkazunlar ärti tep , nâ üçün tep tesär, inçip bo nom ärdininiğ täriñ yörügi ulug asıgı sakınguluksuz sözlägülüksüz teñir*” (AY VI, 125-126).

“İnsan hükümdarlar, beyler bütün bu öğreti mücevherlerini öğrensinler tutsunlar. Saygı göstersin, anlasın, iyilestirsin, hizmet etsinler, övsünler deyip “Niçin” denirse şöyle ki bu öğreti mücevherinin anlamı derin, faydası büyük düşünülemez, söylenemezdir” (AY VI, 174).

(42) *Yarlıg bolzun tıdmazun barayın tep ötünti ötrü қаңı қан yarlıg- қамadı barmağay sen tep tedi ötrü tegin başın töñitip iğlayu yerdä yatup yokkaru turğalı aş aşılağar(l)ı unamadı inçä tep tedi yarlıg bolmaz ersär bu yerdä yokkaru yokkaru turmaz men aş aşanmaz men ölgäy men tep tedi.* (PKP, 40)

"Bana krallık emri (izni) verilsin; beni engellemeyiniz; bırakın gideyim!" diye yalvardı. Bunun üzerine babası han ona "gitmeyeceksin!" diyerek izin vermedi. O zaman prens başını eğip, ağlayarak yere yatıp ne kalkmaya ne bir şey yemeye razı oldu. Şöyle dedi: "Krallık emri (izni) verilmezse buradan kalkmayacağım, yemek yemeyeceğim ve öleceğim", dedi. (PKP, 40)

“(43) *Ol saviğ işidip brñmayu prohid şanki çkrvirt ilig қаңқа tuyuzu ötünüp kitumati balıқта uluğ magirt mañ grağal(t)ı ayur .. қамаğ kitumati kentde erdeçi uluğ kiçig (yalañ g)uqlar inçe uқun glar*” (M, 86).

“Bu sözleri işitince, ev imamı Brahmâyü dünya hükümdarı Şankha'ya rica ederek bildirir ve Ketumati şehrinde bağırılması için emreder: «Bütün Ketumati şehrinde bulunan büyük ve küçük insanlar, şöyle anlayın” (M, 215).

(37), (40), (42) numaralı örnekler doğrudan bir otoritenin talimatı veya buyruğu ile eylemin yapılmasını içerdiğinden emir kipliğini işaretlemektedir. (37) numarada Ananda'ya “[kapağını] aç!” denilerek doğrudan eylem emredilmiş, (40) numarada insanlara bir eylemi yapmaları buyurulmuş, (42) numarada ise prensin eylemi babasının iznine bağlı olarak yönlendirilmiştir. Bu durumlar, eylemin dışsal bir irade tarafından belirlenmesini gösterir. (36), (38), (39), (41), (43) numaralı örnekler ise eylem veya davranış için zorunlu yönlendirme veya emir niteliği taşıyan bildirim içerdiğinden emir kipini işaretlemektedir. (36) numarada Budha'nın Vusundari Tanrıçası'na verdiği yönerge, (38) numarada ahlaklı ölme ve kötü amel işlememe yönlendirmesi, (39) numarada din kitabının yazdırılması ve uygulanması, (41) numarada halkın öğretisi mücevherini öğrenmesi ve saygı göstermesi, (43) numarada ev imamının halka eylem talimatı vermesi, hepsi eylemin otorite veya yetkili bir kişinin yönlendirmesiyle yapılması gerektiğini göstermektedir.

2.4.2. Sözlüksel İşaretleyiciler

“(44) *Ol ödün қаңı қан інçә yarığ-қadı amraq ögüküm көһlin näçük bertäyin men ağıçı başçısı ağıçılar birä ödün öһi barzun kántü bilingäy erinç*” (PKP, 35).

“O zaman (prens) babası han şöyle buyurdu: ‘Sevgili yavrucuğumun kalbini nasıl kırarım? Hazinecibaşı ve hazine görevlileri varsa (prens geldiği zamanlar) bir süre başka yere gitsin. Herhâlde (o bunu) kendiliğinden anlayacaktır.’” (PKP, 35).

“(45) *Tokuzunç on ç(a)hşap(a)t tutdukumuzda b(ä)rü üç agzın üç köһlün üç älgin bir k(a)m(a)g özün tükäti tutmak k(ä)rg(ä)k ärti*” (H, 86).

“Dokuzuncu olarak da on emri kabul ettiğimizden beri üç ağız, üç düşünce, üç el ve bütün bir benliğin tamamıyla birlikte (bu on emre) uymak gerekliydi” (H, 94).

(46) *Ymä y(a)ruk t(ä)һrilärkä arıg nomka t(ä)һriçi nomçı arıg dendarlarka, näçä yaz(t)nt(t)m(i)z yaһ(t)lt(t)m(i)z ärsär ymä t(ä)һri aymuş ötçä biligçä yorımad(t)m(i)z ärsär, t(ä)һrilär köһlin b(ä)rtd(i)m(i)z ärsär ymä yimki baçak alkış ç(a)hşap(a)t nomça töröçä tutu umad(t)m(i)z ärsär , näçä ägsür<t>ümüz k(ä)rgät<t>im(i)z ärsär, kün sayu ay sayu suy yazok kılur biz, y(a)ruk t(ä)һrilärkä nom kutıña arıg dendarlarka suyda yazokda boşunu ötünür biz m(a)nastar hirza* (H, 91)

Ayrıca aydınlık tanrılara, temiz öğreتيye, tanrı ve öğreتيyi anlatan temiz rahiplere (karşı) ne kadar yanılarak günah işlediysek; yine tanrının söylediği öğreتيye göre yaşamadıysak; tanrıların gönlünü kırdıysak (incittiysek); yine yimki törenlerini,

orucu, ibadeti, emirleri dinî öğretiyeye uygun olarak yapamadıysak; ne kadar eksik, hatalı yaptıysak; her gün, her ay günah işliyoruz; aydınlık tanrılara, dinî mutluluğa (kutlu dinimize), temiz rahiplere (karşı işlediğimiz) günahlarımızdan arınmayı dileriz. (H, 95)

(44) numaralı örnekte prensin babası han, hazine görevlilerine doğrudan “bir süre başka yere gitsin” şeklinde talimat verir; eylem, kişisel bir tercih değil, babanın iradesine bağlıdır. (45) numarada, on emre uyulması gerektiği belirtilerek eylemin kural tarafından zorunlu hâle geldiği vurgulanır. (46) numarada ise ibadet ve ritüellere uygun davranılması gerektiği anlatılır; tanrılara ve rahiplere karşı günahlardan arınmak için yapılacaklar sıralanır. Bu örneklerde ortak nokta, eylemlerin kişisel tercih değil, dışsal otorite veya kurallar tarafından belirlenmiş olmasıdır. Dolayısıyla bu örnekler, emir kipliği işaretlemektedir.

2.4.3. Kiplik Kelime/Söz/Söz Grubu

(47) *Atayım üçün korkar m(ä)n yitmiş yokağmış bolgay mu tep, küsüşüm ol elig bæg, istätzün tilätzün, **tavrati**, yänä aşiddim taştınkı, yolkı kişi sözlämişin, kiçig teginig tiläyü, takı tapışmaz ärmiş tep, mänin köñülüm arıtı, ançak(ı)ya enç ärmaz, küsüşüm ol elig bæg, erinçküzün meni.* (AY X, 191)

“Yavrum için korkuyorum, kaybolmuş mudur diye. Dileğim şu ki hükümdar derhâl (oğlumu) aratsın. Ayrıca dışarıdaki yolcu kişinin söylediklerini işittim: 'küçük prensi arayıp henüz bulamamışlar' diye. Kalbim kesinlikle rahat değil (çok huzursuzum); dileğim şu ki hükümdar bana acısın” (AY X, 271).

(48) *Takı y(ä)mä tözünlär oğlıya bo on törlüg yer oronlarka tægürgäli idmağacı oom törtünç eki yetmiş y(e)g(i)rmi törlüg yinçgä uvşak biligsiz biliglär ol, kim bo bodis(a)t(a)vlarıg bo munı tæg oronlarka tægürgäli idmazlar, kaçan ol biligsiz biliglärig tarkargalı usarlar, **temin ök** bo yer oronlarka sapça kızıgçä tægäli uyurlar.* (AY IV, 517-518)

“Ve yine ey asiller oğlu! Bu on türlü yerlere ulaştırmayacak yirmi türlü ince ufak bilgisizlik (vardır) ki bu(nlar) Bodhisattvaları bunun gibi yerlere ulaştırmazlar. Ne zaman o bilgisizlikleri uzaklaştırabilirlerse derhâl bu on yere sırayla ulaşabilirler” (AY IV, 599).

“(49) *M(ä)n amtı **t(ä)rk** barayın, ol inçip tagka arıgka, ütläp äriğläp olarnı, küz[ä]täyin*” (AY X, 202).
“Ben şimdi hızlıca o dağa, ormana varayım; onları telkin edip canlarını koruyayım” (AY X, 273).

“(50) ***T(ä)rkın** sözlänj buryuk a, kiçigi oğlum kanta ärmiş*” (AY X, 175).

“Çabuk söylesene ey kumandan! Küçük oğlum neredeymiş?” (AY X, 269).

“(51) *Ėşidip elig bæg monçulayu, ämgäklig yanķu yığı ünin, busuş köñülinä basıtıp, säringäli umadı; bo tultagın tuţuztı, buryuklarka bæglärkä, **t(ä)rkın tavrak** tilänlär, savar amrak ögükümin*” (AY X, 192).

“Han, böyle sözünde feryat figan sesini duyunca kalbi kederle ezilip dayanamadı. Bu nedenle beylerine "Hemen (gidip) sevgili oğlumu arayın!" diye emretti” (AY X, 271).

47-51 numaralı örneklerde, emir kipliği yalnızca yapılacak eylemin zorunluluğunu değil, aynı zamanda aciliyetini belirten kiplik sözleriyle desteklenmektedir. Tavrak, Temin, T(ä)rk ve T(ä)rkin gibi kiplik sözler, eylemin gecikmeden yerine getirilmesini emreder ve emir kipinin etkinliğini artırır. Böylece hem emir hem de eylemin derhâl gerçekleştirilmesi sağlanır.

2.4.4. Biçimbirimsel-Sözlüksel İşaretleyiciler

“(52) *Amraḡ oğlum ölti ersär munuḡ yüzün yemä körmäyin oğlum savı ädgü yavlaḡ bälgürginçä kınlıkta yatzun tep yarlıḡ boltı*” (PKP, 61- 62).

"Eğer sevgili oğlum öldüyse bunun yüzünü bir daha görmeyeyim! (Sevgili) oğlumdan iyi ya da kötü bir haber gelinceye kadar (bu oğlum) hapiste yatsın!" buyurdu. (PKP, 61-62)

“(53) *İmahö sekizinç iki y(a)rlıḡ y(a)rlıkasarlar tözinçe y(a)rlıkadaçı .. çınınça y(a)rlıkadaçı eziḡsüz igidsiz y(a)rlıkadaçı y(a)rlıkayurlar .. yana ülgüsüz sansız kolti sanınça kalp üdlerdin berü yana turkaru ürüg uzatı köni kertü savıḡ ok y(a)rlıkayurlar ertı*” (A. Y. VIII, 223).

“[Sekizinci (bölüm) iki(nci sayfa)] Söz söylediklerinde aslına uygun şekilde, doğru şekilde, yalansız buyurarak konuşurlar. Ayrıca sayısız, sonsuz zamanlardan beri duran ebedî (ve) doğru sözü de buyururlardı” (A. Y. VIII, 367).

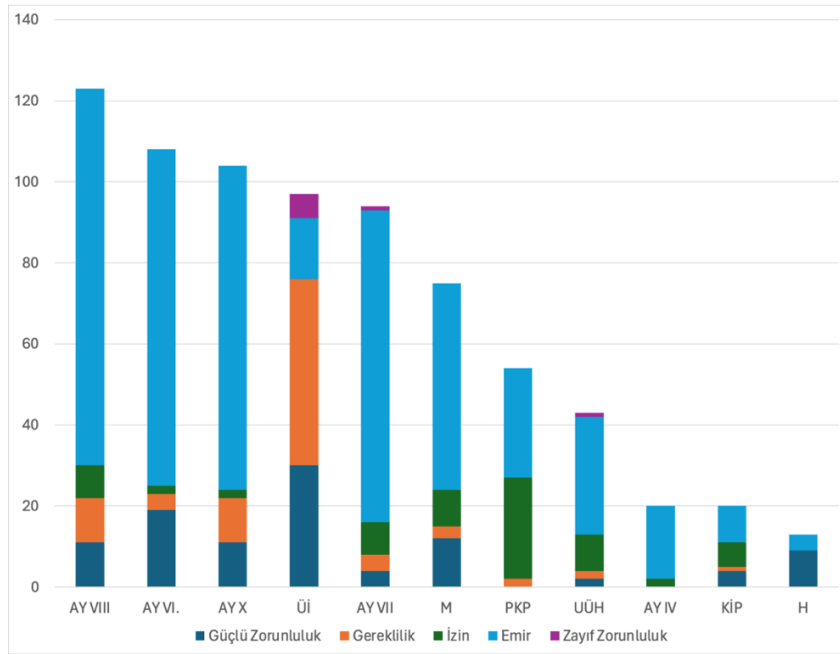
(52) ve (53) numaralı örneklerde emir kipliğinin oluşumu fiil kökleri ve yardımcı fiillerin birleşimiyle sağlanmaktadır. (52)'de “yarlıḡ” kelimesi tek başına emir anlamı taşıırken, yanındaki “bol-” yardımcı fiili bu anlamı güçlendirir. (53)'te ise “yarlıka-” fiiline eklenen geniş zaman eki ve “er-” yardımcı fiili birleşerek yine emir anlamı oluşturmaktadır. Her iki örnek de eylemin otoriteye bağlı olarak yapılmasını vurgular.

Sonuç

Yükümlülük kipliği hem anlamsal hem de pragmatik boyutlarıyla dinamik bir yapı sergileyen, bağlama bağlı değişkenlik gösteren bir dil olgusudur. Eski Uygur Türkçesi dinî metinlerindeki incelemeler, bu kipliğin konuşur ve dinleyici odaklı işlevler taşıdığını, zorunluluk, gereklilik, izin ve emir gibi alt kategorilere ayrıldığını ortaya koymuştur. Alt kategoriler, morfolojik ve anlamsal işlevlerin birlikte değerlendirilmesiyle anlaşılmalı ve farklı bağlamlarda biçimlerin farklı kiplik değerleri taşıdığı gözlemlenmiştir. Değerlendirmeler yalnızca biçimsel çözümlenmelerle sınırlı kalmayıp anlamsal ve bağlamsal analizlerle desteklenmiştir; böylece yükümlülük kipliğinin metin içindeki işlevi ve anlam çeşitliliği kapsamlı biçimde ortaya konulmuştur.

Çalışmada, Palmer'ın (2001) yükümlülük kipliği tasnifi temel alınarak Eski Uygur Türkçesi metinlerinde zorunluluk ve gereklilik kipliği semantik-pragmatik açıdan incelenmiş ve alan yazınındaki diğer sınıflamalarla genişletilerek yeni bir yükümlülük kipliği tasnifi oluşturulmuştur. İncelenen dinî metinlerde, Tanrı veya Bodhisattvaların doğrudan ya da seçilmişler aracılığıyla yaptığı hitaplar nedeniyle güçlü zorunluluk kipliği baskınken, zayıf zorunluluk daha az görülmektedir.

Biçimbirimsel işaretleyiciler kullanım kolaylığı sayesinde birden fazla kiplik anlamını kodlayabilmekte; örneğin, “-gUIUk” işaretleyicisi güçlü zorunluluk ve gerekliliği işaretlerken “-AyIn, -zUn, -gAy, -gII” işaretleyicileri ise hem izin hem emir kipliğini ifade etmektedir. Sözlüksel işaretleyicilerden “törö” güçlü zorunluluk ve emir işaretlerken “yarlıka-” ise hem izin hem emir kipliği kodlamaktadır. Biçimbirimsel-sözlüksel işaretleyiciler bağlama bağlı olarak farklı kiplikleri işaretleyebilmektedir. Bu çalışmada söz konusu işaretleyicilere yer verilmesinin nedeni, bunların incelenen metinlerde en sık karşılaşılan ve çok anlamlı kiplik kullanımlarını açık biçimde yansıtan örnekler olmasıdır. Elde edilen veriler, aynı işaretleyicinin bağlama, konuşur ve toplum yapısına göre kiplik kavramının ne kadar zengin olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 2: İşaretleyicilerin Eserler Üzerindeki Dağılımı

Bu çalışma kapsamında taranan on bir metinde 749 yükümlülük kipliği işaretleyicisi tespit edilmiştir. Şekil 2’de görüldüğü üzere bunların 486 (%65)’si emir kipliği işaretlemektedir. 100 (%13)’ü güçlü zorunluluk kipliği işaretlemektedir. 84 (%11)’ü gereklilik kipliği işaretlemektedir. 71 (%10)’i izin kipliği işaretlemektedir. 8 (%1)’i ise zayıf zorunluluk kipliği işaretlemektedir. Bunun en büyük sebebi ise taranan eserlerin dinî metinler olmasıdır. Dinî metinler içeriği bakımından yükümlülük kipliği işaretlemesine elverişli metinlerdir. Bu yüzden ki en çok işaretleyici sayısını emir kipliği oluşturmaktadır.

Yukarıda verilen tablodaki veriler metin özelinde değerlendirildiğinde; AY VIII'in 16. ve 17. bölümlerinde Sri'nin Budist cemaate refah ve doğru davranışlar sağlama vaatleri nedeniyle güçlü zorunluluk ve gereklilik kipleri yoğun olarak kullanılırken, 20. bölümde hükümdarlık ve kanunlarla ilgili anlatım nedeniyle emir kipleri baskındır. Üİ'de Budizm'in felsefi ve kavramsal anlatımı gereklilik ve güçlü zorunluluk kiplerini öne çıkarırken, emir kipleri daha az, izin kipleri ise hiç kullanılmamaktadır. AY IV'te dharani uygulamalarının betimleyici anlatımı yükümlülük kiplerini sınırlı kılarken, Buda'nın buyruğu (yarlıka-) nedeniyle emir kipleri baskın, izin kipleri azdır. PKP'de sürekli izin istemeye dayalı diyaloglar nedeniyle izin kipleri yoğun olarak yer almaktadır. H ve KİP eserlerinde sayfa sayısı az olmasına rağmen, H'de tövbenin gerekliliği ve günah riskine bağlı olarak güçlü zorunluluk kipleri öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, Eski Uygur Türkçesi dini metinlerinde yükümlülük kipleri, metnin içeriği ve bağlamına göre biçimsel ve anlamsal olarak farklılık göstermekte, güçlü zorunluluk ve emir kipleri özellikle dinî ve yönetsel bağlamlarda yoğunlaşmaktadır. Biçimbirimsel ve sözlüksel işaretleyiciler, kip anlamlarını bağlama göre farklı biçimlerde ifade ederek metin içindeki işlevlerini etkili bir şekilde yerine getirmektedir.

Kısaltmalar

- AY IV : Tokyürek, H. (2018). *Altun Yaruk Sudur IV. tegzinç*. TDK Yayınları.
- AY VI : Ayazlı, Ö. (2012). *Altun Yaruk sudur VI kitap*. TDK Yayınları.
- AY VII : Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk VII. kitap*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AY VIII : Çetin, E. (2020). *Altun Yaruk: VIII kitap*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AY X : Gulcalı, Z. (2021). *Altun yaruk sudur: X. kitap*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- H : Özbay, B. (2014). *Huastuanift Manihaist Uygurların Tövbe Duası*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KİP : Tekin, Ş. (2004). *Uygurca Metinler I Kuanşi İm Pusar: (Ses İşiten İlâh)*. Türk Dil Kurumu.
- M : Tekin, Ş. (2004). *Uygurca Metinler II Maytrısimit*. TDK Yayınları.
- UÜH : Müller, F. W. K., Gabain, A. V., Himran, S. (1946). *Uygurca Üç Hikâye*. İbrahim Horoz Basımevi.
- Üİ : Barutçu Özönder, S. (1998). *Üç İtigsizler*. TDK Yayınları.
- PKP : Hamilton, J. R. (2020). *Budacı iyi kalpli ve kötü kalpli prens masalının Uygurcası Prens Kalyanamkara ve Papamkara hikâyesi*. E. Korkut ve İ. Birkan (Çev.). TDK Yayınları.

Kaynakça

Aka, F. (2020). *Halide Edip Adivar'ın Handan Romanında Kiplikler Üzerine Bir Metin Analizi*. Yayınlanmamış doktora tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Akyar, G. (2025). *Eski Uygur Türkçesinde Yükümlülük Kipliği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede isteme kipliği: Semantik-pragmatik bir inceleme*. Grafiker Yayınları.

Barbiers, S. (2002). *Current Issues in Modality: An Introduction to Modality and Its Interaction with the Verbal System*. In Şef Barbiers vd. (Ed), *Modality and Its Interaction with the Verbal System* (1-18). John Benjamins Publishing Company.

Benli, N. (2013). *Eski Uygur Türkçesinde tasarlama kiplerinin yapı ve işlev bakımından incelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bussmann, H. (1996). *Routledge Dictionary of language and linguistics*. G. Trauth-K. Kazzazi (Çev.). Routledge.

Bybee, J., Fleischman, S. (1995). An introductory essay. *Modality in grammar and discourse*, 32, 1.

Bybee, J. L., Perkins, R. D., Pagliuca, W. (1994). *The evolution of grammar: Tense, aspect, and modality in the languages of the world* (Vol. 196). University of Chicago Press.

Caferoğlu, A. (1971). Türkçemizdeki -ğıl ve -gil Emir Eki. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 19(1), 1-10.

Chapman, S., Routledge, C. (2009). *Key ideas in linguistics and the philosophy of language*. Edinburgh University Press.

Chung, S., Timberlake, A. (1985). Tense, mood and aspect. *Language typology and syntactic description*, 3, 202-258.

Corcu, D. (2005). Zorunluluk Kipliği Belirtisi -mAll'nın Anlamsal İç Yapısı. *Dilbilim Araştırmaları*, s. 33-44.

Corcu Gül, D. (2006). Gereklilik/Zorunluluk Kipliği Kodlarının Anlam Yapısı Üzerine. *XX. Ulusal Dilbilim Kurultayı Bildirileri* (s. 101-114). Maltepe Üniversitesi Yayınları.

Cevizci, A. (1999). *Paradigma felsefe sözlüğü*. Paradigma Yayıncılık.

Cruse, A. (2006). *Glossary of semantics and pragmatics*. Edinburgh University Press.

Çürük, M. S. (2010). Olumsuzluk ve kiplik arasındaki ilişki: Bakış ve yaklaşımlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 57-72.

De Haan, F. (2006). Typological approaches to modality. *In The expression of modality*, 27, 40-69.

Elizabeth Closs Traugott ve Dasher, R. B. (2002). Regularity in semantic change. Cambridge University Press. *Studies in modern English*, 2005(21), 121-130.

Emeksiz, Z. E. (2008). Türkçede kiplik anlamının belirsizliği ve anlamsal roller. *Dil Dergisi*, (141), 55-66.

Ervin-Tripp, S. (1976). Is Sybil there? The structure of some American English directives. *Language in society*, 5(1), 25-66.

Fillmore, C. J. (1968). Lexical entries for verbs. *Foundations of language*, 373-393.

Fintel, K. (2005). *Modality and Language*. In Borchert, D. (Ed.). *Encyclopedia of Philosophy*, s. 20-27. USA: Macmillan Reference.

Frawley, W. (2013). *Linguistic semantics*. Routledge.

Gerstenkorn, A. (1976). *Das Modal-System im heutigen Deutsch*. (No Title).

Gencan, T. N. (2001). *Dilbilgisi*. Ayraç Yayınevi.

Gencer, D. K. (2022). Toplum dilbilimsel kategoriler olarak Türkçede gereklilik ve zorunluluk. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (9), 796-806.

Günay, D. (2001). Göstergibilimsel çözümlemede kiplikler kuramı ve özne: Eylemi gerçekleştiren öznenin kimliği ve gücü. *Dil Dergisi*, 99, 27-53.

Güven, M. (2015). Kıbrıs ağzında gereklilik üzerine. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 26(2), 1-24.

Givón, T. (2005). *Context as other minds: The Pragmatics of sociality, cognition and communication*. John Benjamins.

Jahangirov, F. (2011). On the problem of modality in Germanic and Turkic languages. *International Journal of Arts ve Sciences*, 4(18), 297.

Jespersen, O. (1924). *The philosophy of language*. G. Allen, 145.

Kamp, H. (1974). Free choice permission. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 74(1), 57-74.

Karabulut, F., ve Ürkmez, E. K. (2020). Türkçede yükümlülük kipliğinde “istem” unsuru: Palmer Modeli temelinde bir analiz. *Kesit Akademi Dergisi*, (23), 73-84.

Karabağ, İ. (2000). Türkçede kip ve kiplik olgusu. *Türk Dili*, 585, 275-278.

Karademir, F. (2012). Türkiye Türkçesinde emir kip (lik)i üzerine. *Electronic Turkish Studies*, 7(4).

Kiefer, F. (1987). On defining modality. *Folia Linguistica*, 21, 67-69.

Kılıç, V. (2013). A Contrastive Study of Turkish and English modality with reference to speech act theory. *Dialectologia*, 10, 1-22.

Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kreidler, C. W. (1998). *Introducing English semantics*. Routledge.

Kutucu, E. (2024). *Türkiye Türkçesinde izin ve rica kipliği*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Mithun, M. (1995). On the Relativity of Irreality. In Bybee, J., ve Fleischman, S. (Eds.), *Modality in Grammar and Discourse*. John Benjamins, 367-388.

Narrog, H. (2009). *Modality in Japanese: The layered structure of the clause and hierarchies of functional categories*. John Benjamins Publishing Company.

Narrog, H. (2012). *Beyond intersubjectification: Textual uses of modality and mood in subordinate clauses as part of speech-act orientation*. *English Text Construction*, 5(1), 29-52.

Nuyts, J. (2001). *Subjunctivity as an evidential dimension in epistemic modal expressions*. *Journal of Pragmatics*, 33, 383-400.

Nuyts, J. (2005). *The Modal confusion: on terminology and the concepts behind it*. In *Modality: Studies in Form and Function* (p. 1-26). Mouton de Gruyter.

Nuyts, J. (2006). *Modality: Overview and linguistic issues*. In *The expression of modality*, 126, 1-26.

Palmer, F. R. (1986). *Mood and modality*. Cambridge University Press.

Palmer, F. R. (2001). *Mood and modality*. (2. Baskı). CUP.

Papafragou, A. (2000). *In the semantics-pragmatics interface*. University of Pennsylvania.

Portner, P. (2009). *Modality*. OUP Oxford.

Radden, G., ve Dirven, R. (2007). *Cognitive English Grammar*. John Benjamins Publishing Company.

Searle, J. R. (2005). *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*. Cambridge University Press.

Starr, W. B. (2016). Expressing permission. In *Semantics and linguistic theory* (pp. 325-349).

Sweetser, E. (1990). *Modality: From etymology to pragmatics, Metaphorical and cultural aspects of semantic structure*. Cambridge University Press.

Trask, R. L. (1999). *Key concepts in language and linguistics*. Routledge.

Türkyılmaz, F. (1999). *Tasarlama kiplerinin işlevleri*. TDK Yayınları

Usta, Ç. (2013). *Türkiye Türkçesinde emir kipliği*. Yayımlanmamış doktora tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Uzdu Yıldız, F. (2011). *Göstergebilim kiplikleri açısından anlatı kişilerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

van der Auwera, J., Plungian, V. A. (1998). Modality's semantic map. *Linguistics Typology*, 2, 79-124.

Vardar, B., Güz, N., Huber, E., Öztokat, E., Senemoğlu, O. (1998). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü* (2. baskı). ABC Kitabevi.

Yarar, E. (2001). Bilimsel söylemde olasılık kipi. *XV. Dilbilim Kurultayı-Bildiriler* (s. 89-98), Yıldız Teknik Üniversitesi Matbaası.

Yeshniyaz, G., Ryssaldy, K., Blashova, N., Tassyrova, B., Nuradilova, T. (2018). Typology of modality. URL:www.tojdac.org/tojdac/VOLUME8PTMSPCL_files/tojdac_v080SSE305.pdf(http://www.tojdac.org/tojdac/VOLUME8-PTMSPCL_files/tojdac_v080SSE305.pdf). (Erişim: 21.02.2020).

Deontic Modality in Old Uyghur Turkish: Strong/Weak Obligation, Necessity, Permission, and Imperatives* **

Gamze AKYAR***

Abstract

This study aims to examine the manifestations of deontic modality within the framework of modality in Old Uyghur Turkish. Deontic modality is analyzed in terms of its subcategories, namely obligation, necessity, permission, and imperative. The theoretical framework of the study is based on F. R. Palmer's classification of deontic modality. The distinction between obligation and necessity follows the approach proposed by van der Auwera and Plungian, while the gradation of obligation is interpreted in line with the strong–weak distinction suggested by Bybee et al. For the analysis of modal markers, a pragmatic approach is adopted, and modal meanings are evaluated within their contextual usage. In this study, eleven works written in Old Uyghur Turkish were examined. Modal markers identified in these texts were examined through document analysis within the framework of qualitative research methods, and the data were analyzed using categorical descriptive analysis. The findings reveal that deontic modality in Old Uyghur Turkish is not expressed through a single linguistic device but rather through a multilayered and functionally diverse system.

Keywords

Modality, deontic modality, Old Uyghur Turkish

---

* **Date of Arrival:** 31.03.2026

Date of Acceptance: 03.04.2026

Citation: Akyar, G. (2026). Eski Uygur Türkçesinde Yükümlülük Kipliği: Güçlü/Zayıf Zorunluluk, Gereklilik, İzin, Emir. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 10: 51-79.

** This article has been derived from the master's thesis entitled *Deontic Modality in Old Uyghur Turkish* (Akyar, 2025).

*** Master's Degree, Ankara Hacı Bayram Veli University, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili Ana Bilim Dalı, ANKARA/TÜRKİYE, E-mail: gamzegnd58@gmail.com, ORCID: 0009-0002-2461-1327

Категория модальности долженствования в древнеуйгурском языке: выражение сильной и слабой обязательности, необходимости, разрешения и повелительного наклонения* **

Гамзе Акяр***

Аннотация

Данное исследование рассматривает проявления деонтической модальности в рамках категории модальности в древнеуйгурском тюркском языке. Деонтическая модальность анализируется с точки зрения её подкатегорий, а именно: обязательство, необходимость, разрешение и приказ. Теоретическая основа исследования базируется на классификации деонтической модальности Ф. Р. Палмера. Разграничение между обязательством и необходимостью проводится в соответствии с подходом, предложенным Йоханом ван дер Аувера и Плуноном, тогда как градация обязательства интерпретируется в русле различия сильной и слабой степени, предложенного Джоан Байби. Учитывая полисемантический характер модальных показателей, применяется прагматический подход, и модальные значения оцениваются в их контекстуальном употреблении. Корпус исследования состоит из одиннадцати произведений, написанных на древнеуйгурском тюркском языке, большинство из которых опубликованы Турецким языковым обществом. Модальные показатели, выявленные в этих текстах, были изучены методом документального анализа в рамках качественных исследовательских методов, а данные проанализированы с использованием категориального описательного анализа. Полученные результаты показывают, что деонтическая модальность в древнеуйгурском тюркском языке выражается не одним языковым средством, а посредством многоуровневой и функционально разнообразной системы.

Ключевые слова

Модальность, Деонтическая модальность, Древнетюркский уйгурский язык

---

* Дата поступления статьи: 31.03.2026

Дата принятия статьи: 03.04.2026

Цитирование: Akyar, G. (2026). Eski Uygur Türkçesinde Yükümlülük Kipliği: Güçlü/Zayıf Zorunluluk, Gereklilik, İzin, Emir. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 10: 51-79.

** Данная статья подготовлена на основе магистерской диссертации под названием *Деонтическая модальность в древнеуйгурском уйгурском языке* (Акяр, 2025).

*** Магистрант, Анкарский Университет им. Хаджи Байрам Вели, Институт последипломного образования, кафедра турецкого языка, Анкара/Турция, электронная почта: gamzegnd58@gmail.com, ORCID: 0009-0002-2461-1327